

УДК 159. 922. 7

В. В. Бочелюк

Received June 24, 2013;

Revised September 12, 2013;

Accepted November 7, 2013.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФІЛАКТИКИ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті визначено психолого-педагогічні умови підготовки студентів-психологів до організації профілактики віктимної поведінки підлітків. Автор указує на те, що психолого-педагогічні умови професійної підготовки майбутніх психологів у вищому навчальному закладі розглядають як взаємозалежні елементи навчального процесу, чинники, що визначають й усвідомлюють викладачі та студенти, впливають на стан кожного з них, спонукають їх до активізації власної діяльності з метою формування професійної компетентності майбутніх психологів. Автор визначає такі психолого-педагогічні умови: професійна мотивація як процес формування ціннісних орієнтацій студентів; організація самоосвітньої навчально-пізнавальної діяльності студентів; забезпечення формування професійної ідентичності майбутніх психологів засобами інтерактивних технологій. Одним із чинників професійної підготовки майбутнього психолога також є суб'єктність студента, що розглядається як фактор активізації його самосвідомості, самостійності, самодіяльності, саморозвитку в процесі самоосвітньої роботи. Результативність самоосвіти майбутнього психолога – показник сформованості когнітивного компонента професійної діяльності. Особлива увага приділяється питанню професійної ідентифікації студентів-психологів. Студенти, засвоюючи навички професійної діяльності в змодельованих ситуаціях, мають змогу: виявити зацікавленість і розуміння свого ціннісного ставлення до власної професійної компетентності, прийняття себе в професії як дієвого фахівця, усвідомлення майбутнім спеціалістом власних професійних можливостей; здійснити аналіз прототипу професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, осмислення своєї професійної позиції. Доведено ефективність упровадження в навчальний процес спеціальності «Психологія» інтегративних практикумів із організації профілактичної роботи студентів-психологів з віктимними підлітками.

Ключові слова: віктимна поведінка, навчання, підлітки, професійна підготовка, студенти-психологи.

Bocheliuk V. V. Psychological and Teaching Methods of Training Students for the Prevention of Teenagers' Victimized Behavior. The article defines psychopedagogical conditions of preparing psychology students for the prevention of teen's

victimizing behavior. The author points out that psychological and pedagogical conditions for training future psychologists at higher education institutions are regarded as interdependent elements of the academic process, as the factors that are believed by teachers and students to affect the state of each of them, to encourage them to enhance their own activities to develop professional competence of future psychologists. The author argues that professional motivation as a process of students' value orientation, organization of self-education and learning of students, ensuring the formation of professional identity of future psychologists by means of interactive technologies are viewed as basic psycho-pedagogical conditions. The students' subjectivity, his self-awareness, self-reliance, initiative, self-development in the process of self-education are treated as the main factors of future psychologists' professional training. The effectiveness of self-education serves as an indicator of forming their cognitive component in the profession. A special attention in the paper is paid to the professional identification of future psychologists. Thus the students who acquire professional skills in simulated situations are able to identify the interest and understanding of their own professional competence and acceptance of one's 'self' as an effective expert, realizing his future profession opportunities, analyzing the prototype of profession, projecting the image of the professional future, thinking about his own profession. The research results proved the efficiency of introducing a set of workshops, aiming at the organization of preventing work with victimizing teenagers, into the academic process of bachelors specialized in psychology.

Keywords: victimizing behavior, teenagers, training, future psychologist, conditions.

Бочелюк В. В. Психолого-педагогические условия подготовки студентов к организации профилактики с виктимными подростками. В статье определены психолого-педагогические условия подготовки будущих психологов к организации профилактической работы с виктимными подростками. Автор указывает на то, что психолого-педагогические условия профессиональной подготовки будущих психологов в вузе рассматриваются как взаимосвязанные элементы учебного процесса, фактор, который определяется и осознается преподавателями и студентами, влияет на состояние каждого из них, побуждает их к активизации собственной деятельности с целью формирования профессиональной компетентности будущих психологов. Автор определяет следующие психолого-педагогические условия: профессиональная мотивация как процесс формирования ценностных ориентаций, организация самообразовательной учебно-познавательной деятельности студентов, обеспечение формирования профессиональной идентичности будущих психологов средствами интерактивных технологий. Один из факторов профессиональной подготовки будущего психолога – субъектность студента, которая рассматривается как фактор активизации его самосознания, самостоятельности, самодеятельности, саморазвития в процессе самообразовательной работы. Результативность самообразования будущего психолога определяется показателем сформированности когнитивного компонента профессиональной деятельности. Особое внимание уделяется вопросу профессиональной идентификации студентов-психологов. Студенты, усваивая навыки профессиональной деятельности в смоделированных ситуациях, могут: проявить заинтересованность и понимание своего ценностного отношения к собственной

професійної компетентності, прийняття себе в професії як дійсного спеціаліста, усвідомлення майбутнім спеціалістом своїх професійних можливостей; здійснити аналіз прототипу професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, осмислення власної професійної позиції. Доведено ефективність впровадження в навчальний процес спеціальності «Психологія» інтегративних практичних заходів по організації профілактичної роботи студентів-психологів з вразливими підлітками.

Ключові слова: вразливе поведіння, навчання, підлітки, професійна підготовка, студенти-психологи, умови.

Постановка наукової проблеми та її значення. Перед вищою освітою України стоїть завдання переходу до формування професіоналів, які б могли у своїй майбутній професійній діяльності поєднувати фундаментальні теоретичні знання й практичну підготовку з постійно зростаючими вимогами сучасного суспільства. Основні положення щодо національної освіти і її ролі в підготовці фахівців відбито в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI століття), Національній доктрині розвитку освіти в Україні.

Актуальність підготовки студентів-психологів до запобігання та подолання проявів вразливої поведінки в підлітковому віці визначається необхідністю створення умов для розвитку особистості студентів і здатності засвоювати не тільки готові знання, але й уміння ними користуватися.

У працях багатьох дослідників звернено увагу на те, що орієнтування студентів на відтворення теоретичних знань у вигляді запам'ятовування, призводить до неусвідомленого засвоєння дисциплін. Так, російський психолог В. Ляудис вказує, що спрощення навчальної діяльності ускладнює засвоєння наук, не підвищує мотиваційну сферу тих, хто навчається, не формує професійну готовність до самостійної діяльності [1, 24].

Потребує змістового уточнення вихідне поняття «професійна підготовка майбутніх психологів», структура цього феномену; не визначений комплекс організаційно-методичних умов його становлення; не розроблені активізаційні рефлексивні методики самопідготовки до практичних занять із базових дисциплін; не підготовлені спецкурси щодо формування психологічної культури майбутніх психологів; не розроблено

рекомендації з організації процесу формування спеціалістів в умовах вищої школи.

Водночас недостатньо визначені особливості фахової підготовки психологів, не розкрита роль практико-орієнтованих дисциплін у формуванні готовності майбутніх фахівців до роботи з віктимними підлітками.

Об'єктивною необхідністю стала потреба у створенні системи підготовки майбутніх психологів до практичної профілактичної діяльності з різними категоріями клієнтів, у якій би поєднувалися традиційні підходи до процесу навчання та психолого-педагогічні інновації для реалізації активної навчальної діяльності студентів, що є основою професійної профілактичної роботи майбутніх психологів.

Недостатня висвітленість у науковій літературі та практична значущість проблеми профілактики віктимної поведінки підлітків, а також актуальність цього питання для практичної роботи психолога зумовили вибір теми статті.

Аналіз останніх досліджень цієї проблеми. Значний внесок у дослідження проблеми вдосконалення процесу фахової підготовки практичних психологів зробили О. Бондаренко, П. Горностай, Ю. Долінська, С. Максименко, В. Семиченко, Т. Титаренко, В. Панок, Н. Пов'якель та ін.

Сучасний науковий рівень вивчення питань, пов'язаних із навчанням майбутніх психологів в умовах вищої школи, на думку О. Г. Солодухової, включає низку аспектів: історичний, соціально-філософський, педагогічний, психологічний, дидактичний. Відповідна психолого-педагогічна література свідчить про достатню розробленість кожного з них [3].

Вітчизняний психолог В. Панок висвітлював питання визначення основних вимог до змісту освіти практичних психологів, Н. Чепелева відзначала значущість розроблення концепції професійної підготовки психолога, приділяла увагу визначенню змісту понять «психологічна готовність практичного психолога», його «професійна компетентність». Сучасні психологи Ю. Долінська, Л. Терлецька аналізували особливості розвитку особистості психолога-практика в процесі професійної підготовки.

Як зазначив вітчизняний педагог Л. Хомич, на етапі розвитку сучасного суспільства ставляться принципово нові вимоги до фахівців. На

думку науковця, вищій школі потрібно відмовитися від набутих стереотипів у підготовці майбутніх спеціалістів і так організувати навчально-виховний процес, щоб студенти пройшли всі стадії професійного становлення, які б забезпечували формування в них системного досвіду практичної діяльності [4, 29–30].

В. Осадчий відзначав, що «реформування освіти України природно поширюється і на педагогічну освіту. Вводяться нові системи оцінювання навчальних досягнень учнів і студентів та система кредитів. Запроваджується ступенева підготовка спеціалістів, вводиться нова система кваліфікацій із метою наступного переходу до двоступеневої системи “бакалавр-магістр”» [2].

Аналіз вітчизняних наукових психолого-педагогічних джерел дозволив дійти висновку, що підготовка майбутніх психологів розглядається науковцями як самостійна прикладна наука, спрямована на розробку й систематизацію теоретичного знання про певну сферу практичної діяльності психолога, яка має наукове підґрунтя і виступає інструментом реалізації державної освітньої політики.

Мета статті – обґрунтувати психолого-педагогічні умови підготовки студентів-психологів до організації профілактики віктимної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Професійна підготовка майбутнього психолога забезпечується навчальними дисциплінами гуманітарного, соціально-економічного, природничо-наукового та професійно-орієнтованого циклів. Вивчення цих дисциплін сприяє становленню професіонала й формує професійну готовність у студентів-психологів до виконання практичної діяльності. Зміст навчальних програм із практико-орієнтованих дисциплін забезпечує діагностико-прикладну, корекційну та профілактичну діяльність психолога.

Важливий складник професійної підготовки майбутнього психолога – її практичний аспект. Тому практикуми та спецкурси як навчальні дисципліни за вибором уведені в навчальні плани підготовки бакалаврів, спеціалістів і магістрів психології.

Унаслідок набутих знань у процесі вивчення практико-орієнтованих дисциплін майбутній психолог на предметно-теоретичному рівні зможе аналізувати психічні явища та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки

між ними, добирати відповідні методики і тести для їх діагностики та використовувати необхідні методи корекції.

Знання студентів з організації роботи з різними категоріями клієнтів забезпечують такі дисципліни, як інтегративні практикуми підготовки студентів-психологів до роботи з девіантними дітьми, з підлітками з адитивною поведінкою, спецкурси з організації роботи психологів у психологічних службах в освітній та медичній галузях тощо.

Зазначимо, що одним із пріоритетних напрямків роботи психолога є його прикладна діяльність, яка спрямована на формування знань, вмінь і навичок із психопрофілактики, психодіагностики та психокорекційної роботи. Вирішення цих проблем забезпечує цикл таких навчальних дисциплін: вступ до спеціальності; педагогічна психологія; практикуми з психології; основи психологічного консультування; основи психокорекції.

Поєднання теоретичної психології з практикою психологічної роботи забезпечує розроблена нами навчальна дисципліна «Інтегративний практикум підготовки психолога до профілактики віктимної поведінки підлітків». Вивчення цього предмета сприяє формуванню в майбутніх психологів професійної компетентності, розвиває навички проведення психопрофілактичних заходів із віктимними підлітками. У навчальному матеріалі аналізуються теоретичні підходи до проблеми віктимної поведінки особистості, визначаються її прояви й різновиди за гендерною ознакою; обґрунтовуються стратегії і техніки надання психологічної допомоги.

Психолого-педагогічні умови професійної підготовки майбутніх психологів у вищому навчальному закладі розглядаємо як взаємозалежні елементи навчального процесу, як фактори, що визначають й усвідомлюють викладачі та студенти, впливають на стан кожного з них, спонукають викладачів і студентів до активізації власної діяльності з метою формування професійної компетентності майбутніх психологів. Нами визначено такі психолого-педагогічні умови: професійна мотивація як процес формування ціннісних орієнтацій студентів; організація самоосвітньої навчально-пізнавальної діяльності студентів; забезпечення формування професійної ідентичності майбутніх психологів засобами інтерактивних технологій.

Одним із чинників професійної підготовки майбутнього психолога нами також визначено суб'єктність студента, що розглядається як фактор активізації його самосвідомості, самостійності, самодіяльності, саморозвитку в процесі самоосвітньої роботи. Результативність самоосвіти

майбутнього психолога є показником сформованості когнітивного компонента професійної підготовки.

У процесі професійної ідентифікації відбувається комплексне формування всіх компонентів підготовки студентів-психологів до профілактичної діяльності з віктимними підлітками. Студенти, засвоюючи навички професійної діяльності в змодельованих ситуаціях, мають змогу: виявити зацікавленість і розуміння свого ціннісного ставлення до власної професійної компетентності, прийняття себе в професії як дієвого фахівця, усвідомлення майбутнім фахівцем своїх професійних можливостей; здійснити аналіз прототипу професійної діяльності, проектування образу професійного майбутнього, осмислення власної професійної позиції.

Нами проведено дослідження психолого-педагогічних умов підготовки студентів-психологів щодо організації профілактики віктимної поведінки підлітків. Гіпотеза дослідження: професійну підготовку майбутніх психологів слід здійснювати з урахуванням таких психолого-педагогічних умов, які сприятимуть формуванню в студентів стійких мотивів професійного зростання, здійсненню самоосвітньої діяльності, рефлексії професійної компетентності, що передбачає констатацію результатів професійного саморозвитку на основі професійної ідентифікації.

На констатувальному етапі експерименту проводилося анкетування 166 студентів-психологів вищих навчальних закладів м. Запоріжжя за допомогою комплексу методик, які давали змогу: визначити мотиви навчання майбутніх психологів у вищих навчальних закладах, сформованість потреби в досягненні та пізнавальної потреби, спрямованість професійної підготовки майбутніх психологів; провести діагностику наявних знань, умінь та навичок з організації профілактичної роботи з віктимними підлітками; визначити самооцінку особистісних характеристик студентів – майбутніх психологів.

Зазначимо, що в кожній методиці наведені цифрові показники високого, достатнього та низького рівнів сформованості окремих професійно важливих якостей майбутнього психолога. Найбільша кількість балів, які міг набрати кожен студент згідно з цими методиками, становила 80.

Для визначення вмінь майбутніх психологів застосовувати результати фахової підготовки в змодельованих професійних ситуаціях студентам пропонували завдання для виконання практичних дій та їх наукового обґрунтування (виконання завдань оцінювалося в 20 балів).

Залежно від кількості набраних балів (із 100 можливих) визначено рівні сформованості професійної компетентності майбутніх психологів щодо проведення профілактичної роботи з віктимними підлітками: високий (100–90 балів), достатній (89–75 балів), низький (74–60 балів). Якщо студенти набирали нижче 60 балів, то це розглядалося як рівень неготовності до профілактичної роботи з віктимними підлітками.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту показав, що серед 166 майбутніх психологів високий рівень готовності до професійної діяльності з профілактики віктимної поведінки підлітків сформований у 17 студентів (10,24 %), достатній – у 85 студентів (51,21 %), низький – у 64 студентів (38,55 %). Зазначимо, що такі показники доводять актуальність пошуку шляхів оптимізації професійної підготовки майбутніх психологів із метою підвищення рівнів їхньої фахової підготовки, що й було реалізовано на формульованому етапі експериментального дослідження. В формульованому експерименті брали участь студенти спеціальності «психологія» Класичного приватного університету м. Запоріжжя в кількості 66 осіб, де 32 студенти склали контрольну групу, а 34 – експериментальну.

Відзначимо, що в експериментальній групі систематично використовувалися засоби інтерактивних технологій у процесі комплексної реалізації сукупності визначених психолого-педагогічних умов підготовки студентів-психологів до організації профілактики віктимної поведінки підлітків.

Завершальний і визначальний етап експерименту здійснювався нами під час вивчення дисципліни «Інтегративний практикум підготовки психолога до профілактики віктимної поведінки підлітків» на V курсі освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр».

Критеріями ефективності підготовки майбутніх психологів до профілактичної діяльності з віктимними підлітками визначено сформованість мотиваційного, когнітивного, процесуального, інтерактивного й ідентифікаційного компонентів професійної компетентності психолога. Показниками визначених критеріїв були сформовані професійні мотиви, ціннісне усвідомлення потреби професійного зростання, вміння використовувати на практиці теоретичну підготовку в змодельованих професійних ситуаціях, сформованість професійно-комунікативних умінь конструювати толерантні взаємини на рівні «психолог–клієнт» на основі інтерактивного аспекту професійного спілкування.

Для визначення підготовки майбутніх психологів до профілактичної діяльності з віктимними підлітками за високим, достатнім і низьким

рівнями на етапі підсумкового контролю нами використовувався спеціальний діагностичний інструментарій: тестування та опитування студентів за різними методиками (до 10 балів), оцінювання самоосвітньої діяльності (до 30 балів), вияв професійної компетентності під час виконання ролі психолога в ігрових інтерактивних вправах (до 30 балів), теоретичне обґрунтування професійних дій, що відображає рівень теоретичної підготовки студента і його спроможність ідентифікувати себе як фахівця за професійною моделлю психолога (до 30 балів), що в сумі складало до 100 балів.

Рівні підготовки студентів-психологів до профілактичної діяльності з віктимними підлітками узагальнено так: високий – 100–90 балів; достатній – 89–75 балів; низький – 74–60 балів (див. табл. 1).

Показники таблиці демонструють результативність підготовки майбутніх психологів до профілактичної діяльності з віктимними підлітками, які навчалися в контрольній (КГ) та експериментальній (ЕГ) групах.

Таблиця 1

Результати експерименту

Рівні	Контрольна група (кількість студентів у %)		Експериментальна група (кількість студентів у %)	
	<i>Констату- вальний зріз</i>	<i>Підсумковий контроль</i>	<i>Констату- вальний зріз</i>	<i>Підсумковий контроль</i>
Високий	12,5	15,63	7,35	32,35
Достатній	43,75	46,88	50,0	41,18
Низький	43,75	37,5	44,12	26,47

За показниками високого рівня підготовки до профілактичної діяльності з віктимними підлітками в КГ відбулося зростання кількості студентів на 3,13 % (від 12,5 % до 15,63 %), а в ЕГ – на 25 % (від 7,35 % до 32,35 %), що на 21,87 % більше ніж у контрольній групі; за показниками достатнього рівня в КГ відбулося збільшення таких студентів на 3,13 % (від 43,75 % до 46,88 %), а в ЕГ – зменшення на 8,82 % (від 50,0 % до 41,18 %), що пояснюється значним збільшенням студентів ЕГ з високим рівнем підготовки до профілактичної діяльності з віктимними підлітками; за показниками низького рівня в КГ зафіксовано зменшення таких студентів на 6,25 % (від 43,75 % до 37,5 %), а в ЕГ – на 17,65 % (від 44,12 % до 26,47 %), що на 11,4 % більше ніж у КГ. Зазначимо, що на етапі формувального експерименту, студентів із рівнем неготовності не було ані в

контрольній, ані в експериментальній групах. Отже, проведене дослідження підтвердило висунуту нами гіпотезу.

Встановлено, що підготовка студентів-психологів відбувається з огляду на концептуальні засади взаємовпливу освітянського простору і психології як науки в Україні, що потребує комплексного поєднання розуміння сутності психології як практичної діяльності, методологічного обґрунтування філософських основ її теорії, творчого пошуку найбільш ефективних технологій її виконання, розгляду психології як професійної діяльності, яка потребує спеціальних систем організації навчання майбутніх психологів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Експериментальне дослідження дозволило констатувати, що такі психолого-педагогічні умови підготовки студентів-психологів до організації профілактики віктимної поведінки підлітків як професійна мотивація студентів, організація самоосвітньої навчально-пізнавальної діяльності студентів, забезпечення формування професійної ідентичності майбутніх психологів засобами інтерактивних технологій є підґрунтям формування професійної компетентності у студентів-психологів під час навчання у вищій школі.

Майбутніх психологів треба спрямовувати на оволодіння психолого-педагогічними технологіями, щоб вони стали для них не лише засобом для унаочнення навчальної інформації, а життєвою необхідністю для професійного становлення.

Література

1. Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии / В. Я. Ляудис. – М. : УРАО, 2000. – 251 с.
Lyaudis V. Ya. Metodika prepodavaniya psyhologiyi [Methods of teaching psychology]. – Moscow : URAO, 2000. – 251 p.
2. Осадчий В. В. Сучасні вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів [Електронний ресурс] / В. В. Осадчий. – Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/354/84/>
Osadchiy V. V. Suchasniy vimogy do profesiynoi pidgotovky maiybutnih uchiteliv [Current requirements for training future teachers]. – <http://vuzlib.com/content/view/354/84/>
3. Солодухова О. Г. Психологічні механізми адаптації та соціалізації особистості / О. Г. Солодухова, В. Л. Солодухов // Вісник Харківського держ. ун-ту. Серія :

Психологія, політологія: Особистість і трансформаційні процеси у суспільстві. – Х. : ХДУ, 1999. – № 439. – Ч. 4, 5. – С. 342–346.

Soloduhova O. G. Psychologichni mehanizmiy adaptatsiy ta sotsiolizatsiy osobistostiy [Psychological mechanisms of adaptation and socialization]. – Kharkiv : KhDU, 1999. – P. 342–346.

4. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л. О. Хомич. – К., 1999. – 42 с.

Homich L. O. Sistema psykhologo-pedagogichnoyi pidgotovki vchiteliv pochatkovykh klasiv : avtoreferat dySSERTACII ... doktora pedagogichnyih nauk [The system of psycho-pedagogical training of primary school teachers: Dissertation for the degree of Doctor of Pedagogy]. – Kyiv, 1999. – 42 p.